

Uluslararası Olaylar ve Sorunlar

İran'daki Gelişmeler Üzerine

Her devrimin birinci sorunu, siyasal düzen sorunudur. Yeni bir yöneten-yönetilen ilişkisi ve buna tekabül edecek biçimde toplumun tüm yönetim mekanizmalarının değişmesi, devrimin somut sonucu ve hedefidir.

Bu açıdan bakıldığında, devrimin birbirini tamamlayan iki «görevi» olduğu görülür. Eskiyi yıkmak ve yeni inşa etmek görevleridir bunlar. Genel devrim sürecinin kendi iç dönemleştirilmesinde de buradan hareket edilir. Eski siyasal düzenin yıkılması ile sona eren ilk dönemi, yeni siyasal düzenin kurulmasına yönelik gelişmelerin yer aldığı ikinci dönem izler. Genel devrim süreci bu iki dönemi içerir.

Eski siyasal düzenin yıkılmasını, bu asgari müşterek paylaşılan siyasal güç ve hareketlerin birbirleriyle ilişkisi açısından her iki dönem kesin bir farklılık gösterir. İkinci söz konusu güç ve hareketlerin giderek biraraya gelmeleri, birlikte mücadele eder hale gelmeleri ile karakterize olunan bir hareketlilik izlenirken; ilk dönemin bir ayrışma, «birbirleriyle mücadele» dönemi olduğu görülür. Yeni siyasal düzenin inşası, bu ayrışma ve —belki ilk dönemlerdekinden çok daha şiddetli ve yaygın— mücadeleler içinde gerçekleşir.

Başından beri tüm izleyicilerini şaşırta olgularda gelişen İran Devrimi, şu anda içine girmiş olduğu ikinci döneminde de sanırım aynı özelliğini sürdürecektir. İran'da yeni siyasal düzenin inşası dönemi ne ait siyasal-toplumsal hareketliliğin kısa sürede sona ermeyeceği, istikrarlı bir yapının kolay kolay kurulamayacağı, yoğun çatışmaların meydana geleceği hemen hemen ortakça kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra herkes, İran Devriminin tıpkı ilk dönemindeki gibi tahminlerin tamamen dışında gelişmeler gösterebileceğini de genelde kabul etmektedir. Bu ise İran Devriminin önümüzdeki dönemine bir belirsizlik atfedilmesine neden olmaktadır.

Bu yazıda, söz konusu belirsizliğin giderilmesine yardımcı olacak bir analiz yapmak istiyoruz. Amacımız, bu karmaşık olayın çözümlenmesini mümkün kılan teorik ve olgusal verileri tespit etmek ve bunlar ışığında İran Devriminin muhtemel seyrini aydınlatabilecek ipuçlarını görmeye çalışmaktır.

BAZI GÖZLEMLER - BAZI OLGULAR

İran Devriminin bugüne kadarki gelişmesinde, ilk göze çarpan özellik, olağanüstü denilebilecek bir kitle hareketi, kitle katılımıdır. Şah diktatörlüğünün özenle

oluşturulmuş ve modern denmeye layık baskı aygıtları, bu son derece yaygın kitle hareketi önünde hızla tecrit edilmiş duruma düşüldü. Başlangıçta olanca acımasızlıklarıyla yürüttükleri bastırma girişimlerinin anlamsızlığını bu tecrit çemberi içinde ister istemez kabul etmek zorunda kaldılar.

İkincisi, bu yaygın kitle hareketinin kendine özgü, raslanmadık kararlılığıdır. Yaklaşık bir yıl süren İran halkının ayaklanması, başından beri aynı eylem içinde gelişti. Halk, sokaklara dökülüp, geniş protesto gösterileri ve yürüyüşler yapıyordu. Şahlığın ağır silahları kullanmakta tereddüt etmeyen ordu ve polis güçleri, bu onbinlerce göstericinin yüzlercesini öldürebiliyordu bu durumda. Ama yüzlerce kişinin, acımasız güçlerce en kolay biçimde katledilmesine elveren bu eylem tarzı terk edilmedi. Yiğitler yüzlerce ölümüne mal olabileceğini bilerek, bunu göze alarak yeniden sokak gösterilerine çıktılar. Yıllardır yaşanan baskılar ve gösterilerde yüzlerce kişinin katledilmesi dikkate alındığında bu tutum, çarpıcı bir tevakkülü, ölüme göze almış kararlılığın edilgen niteliğini ortaya çıkarır. Gösterilerde ölenler, binleri aşmışken, halkın kendiliğinden orduya karşı özel mücadeleye için örgütlenmelere gitmeyişi, bu yoldaki girişimlerin ancak önde gelen Ayetullahların «silahlı mücadele»ye başvurulabileceği kararından sonra —1978 sonu— başladığı da bu arada hatırlanmalıdır.

Kendisini bekleyen ölümü tevakkülle göze alarak, kendisini öldürmek isteyenlere engel olacak koruma önlemlerinden yoksun, ama alabildiğine kararlılıkla sokak gösterilerini sürdüren çok yaygın halk hareketi, bütün bu özelliklerine karşın, yeni bir örgütlenme içinde hareket etmiyordu. Gösteriler, geleneksel hayatın kendi doğal örgütlenmesi ve haberleşme kanalları temelinde organize ediliyor, bu eylemler için ayrı bir örgütlenme ağı oluşturulmuyordu. Şüphesiz harekete damgasını vuran Ayetullahların önderliğindeki İslam muhalefetin milltan bir örgütlenmesi vardı. Halk Mücahitleri adındaki bu örgüt, gösteriler ve onlara bağlı diğer eylemlerde düzenleyici rolü üstlenmekte, genel hizmetleri yapmaktadır. Ayetullahların siyasal yönlendiriciliğinin bu örgüt aracılığıyla gerçekleştiği dikkate alınırca, onun siyasal bir örgüt, hatta İslami hareketin parti örgütü olduğu bile söylenebilir. Bazergân hükümetinin kurulmasından sonra, bu örgüt mahalli birimlerinin, dağılan eski devlet aygıtının bir ölçüde yerini aldığı görülüyor. Bu da onların parti örgütü olmaktan çok —en azından şu anda— devlet örgütüne

benzediklerini gösterir. Fakat önemli olan bu örgütün, harekete katılan geniş yığınların içinde hayatlarını sürdürdükleri geleneksel ilişkileri değiştirmeden, bu ilişkilerin bir uzantısı, geleneksel örgütlenmenin yanında ona ek bir örgüt olarak varolmasıdır.

Vurgulamak istediğimiz nokta, İran Devriminin hemen tüm devrim süreçlerinde görülen tersine, kendine özgü yeni örgütler oluşturmamış oluşudur. Bu yalnızca genel hareketin en büyük ögesi olan İslami muhalefete özgü bir eksiklik değil, olayda yer alan diğer tüm eğilimler, özellikle Marksist kimlikli hareketler için de söz konusu olan bir durum, bir eksikliktir.

Analizimizin temel bir noktası olduğu için bu örgüt konusu üzerinde kısaca durmamız gerekiyor.

Tüm devrim süreçlerinde ortak özelliği, kitlevi hareketin yeni örgütlenmeler oluşturması, onun içinde hareket etmesidir. Elbette ki bunların oluşmasında en büyük etken, siyasal parti ve akımların devrim-öncesinden beri yürüttükleri çabalarıdır. Bu kitlevi örgütlerin kuruluşuna öncülük edenler, bunların milltan ve sempatanlarıdır. Bu siyasal parti ve akımlardan herhangi biri, bu örgütler içinde hatta belirleyici bir ağırlığa sahip olabilirlerse de, örgütler o siyasal parti veya akımın organik örgütlenmesinin bir parçası değildir, değişik siyasal eğilimleri de içerir. Partiler bu örgütler aracılığıyla, o örgütler içindeki milltan veya sempatanlarının ilişki ve etkilemeleri kanalıyla kitle hareketlerini yönlendirmeye çalışırlar.

Bir siyasal iktidara, düzene, o siyasal düzenle egemenliğini sürdürdüren sınıfa karşı çıkarak oluşan kitle hareketi, aynı zamanda, bu karşı çıktıklarının kendi hayatı üzerindeki izlerini, süregelen ilişkilerinde onlara attığı her şeyi yadsır. Onların bu hayat ve ilişkilerinin sürmesinde üstlenegeldikleri ve böylece sayılan işlevleri kendileri üstlenirler, yani bir anlamda karşı çıktıklarını kendi hayatından «temizler»ler. Böylece devrim süreçlerinin o tipik olayı ortaya çıkar. Gündelik hayatın her alanında daha önce rastlanmadık değişimler olur.

Tüm insan ilişkileri, eski kalıplardan sıyrılır, yeni davranışlar eşliğinde, eskisiyle kıyaslanmayacak etkinleşmiş insanlar arasında yeni ilişkiler kurulur.

Devrim süreçlerinin yeni siyasal-toplumsal örgütleri bu temel üzerinde oluşur.

Fakat İran Devriminin şu ana kadarki gelişimi içinde bu tür olgulara rastlanmadıysa bunun nedeni, herhalde İran halk kitleleriyle İran egemen zümreleri arasındaki özgül ilişkide aranmalıdır.

«İSLAMİ MUHALEFET»İN TOPLUMSAL - EKONOMİK TEMELİ

İran halk hareketinin yapısı incelendiğinde, bunun iki ayrı hareketten oluştuğu görülecektir. İki, daha çok öğrenci-aydın kesimlerden kaynaklanan, burjuva demokratik ve daha çok sosyalist eğilimlerin egemen olduğu bir harekettir. İkincisi ve ilkinden sayıca çok büyük olanı ise, şehirlerdeki geleneksel esnaf-zanaatkarların başını çektiği «İslami muhalefet» hareketidir. Her iki hareket Şah diktatörlüğüne karşı yanyana mücadele etmiş ve olay esnasında fazlasıyla belirtilmemiş olsa bile; İran'ın türedi ve zayıf kapitalist sınıfı ile sivil-

asker bürokrasinin yüksek katlarından ve rantıye diye bileceğimiz eski toprak sahiplerinden oluşan kesimini —İran egemen sınıflarını— karşılamıştır. Devrimin «sınıf mevzilenmesi» kabaca böyledir.

İran devriminin özgüllüğünün ve bir anlamda eksikliğinin temelleri, bu «mevzilenmede» farkedilmez. Bu şema, aşağı yukarı tüm geri bırakılmış —kapitalizmin nisbeten geliştiği— ülkelerdekine aynıdır.

İran'a özgüllüğünü veren, bu ülkedeki kapitalist gelişimin ilginç karakteri ve buna bağlı olarak ülkenin genel üretim yapısı içinde kapitalist ve geleneksel üretim sektörleri arasındaki ilişkidir.

Birikim'in 46/47. sayısındaki İran'ın üretim yapısı hakkında şu bilgiler verilmektedir:

«Modern kapitalist işletmeler, aşağı yukarı hiç teknik araç kullanmayan küçük zanaatkarların egemen olduğu geleneksel sektörlerin yanısıra kurulmaktadır. 250.000 işçi istihdam eden 2.000 işletme ile 2 milyon insan çalıştığı yüzbinlerce küçük atelye bir aradadır. Bir tanesinde ortalama iki kişinin çalıştığı 860.000 atelye de toplam emek-gücünün %80'inden fazlası toplanmıştır. Sadece 138 işletme 500'den fazla işçi çalıştırmaktadır.

(...)

Büyük sanayi ise genellikle hammaddelerini ve üretim araçlarını ithal etmekte, sadece küçük bir azınlığa lüks tüketim malları üretmektedir.» (Birikim, Sayı 46/47, s. 17).

Bu, bırakınız kapitalizmin klasik denilen (Batı Avrupa ve ABD'deki) gelişim biçiminde, geri bırakılmış ülkelerdeki çarpık denilen gelişiminde bile rastlanmayan bir durumdur.

Oldukça farklı seyirler izlemesine karşın her iki tür gelişimde de ortak olan temel bir yan vardır. Şu veya bu biçimde kurulan kapitalist işletmeler, geleneksel —kapitalizm-öncesi— üretim biçimlerini giderek çöküntüye ya da önemli değişikliklere uğratıp kendine bağımlı kılarak geliştirir. Böylece kapitalizm, geleneksel üretimle mücadele-etkileşim süreci içinde bulunarak ve önceleri geleneksel üretimin belirlediği pazarı, artan genişlemesi ile kendi ulusal pazarı haline getirerek ülkenin üretim ve dolayısıyla toplumsal-kültürel yapısına damgasını vurur.

İran'daki durumu, çarpık diye nitelenen geri bırakılmış ülkelerdeki kapitalizmin gelişmesi ile kıyaslasak fark açık seçik görülür.

Geri bırakılmış ülkelerdeki kapitalizmin gelişmesine çarpık denilmesinin başlıca iki nedeni vardır. İki üretim araçları üretiminin —temel— «ağır» sanayinin kurulmamış oluşudur. Kapitalist işletmeler üretim araçlarını «dışardan» almaktadırlar. İkinci neden ise bunun ürünüdür. Kapitalizm tüketim üretimi alanında gelişmektedir.

İran'da kapitalizmin gelişmesi de buna benzemektedir, ama çok önemli bir farklılık vardır burada. Bilinen «çarpık» gelişimde kurulan kapitalist işletmeler, tüm topluma yönelik bir tüketim maddeleri üretiminde bulunurlar. Ürünleri ile ya geniş yığınların hayatına yeni tüketim nesnelere sokarlar veya önceleri geleneksel üretim içinde üretilen bir ihtiyaç nesnesinin

benzerini veya onun yerine konulacak daha gelişkin ve elverişli bir nesneyi üretmek için bunun alıcısı yaparlar. Böylece bir yandan geleneksel üretimin bir alanda tasfiyesine yol açarlarken, öte yandan geniş yığınları sattıkları bu mallardan edindikleri kârlarla büyür, diğer alanlara yönelik yatırımlar için de sermaye oluştururlar.

Oysa İran'da kapitalist işletmeler, gerçi tüketim maddeleri üretmektedirler ama bunu tüm topluma değil, ancak egemen kesime üretmektedirler. Yapılan lüks tüketim maddeleri üretimidir. Toplumun geniş yığınları, temel tüketim ihtiyaçlarını yine geleneksel üretimin ürünleriyle karşılamakta, İran'daki tüketim endüstrisi, bu pazara girmemektedir. Dolayısıyla da bu kapitalist işletmeler kârlarını, toplumun egemen kesimine satmak için ürettikleri mallardan sağlamaktadırlar. Ülkenin büyük ticaret burjuvazisi de benzer yol izlemekte, İran egemen sınıfının ihtiyaç duyduğu tüketim maddelerinin ithalatı işini yaparak büyük kârlar elde etmektedirler. Kapitalist işletme sahipleri, büyük dış ticaret burjuvazisi ve ülkenin büyük petrol gelirleri ile beslenen ordu ve bürokrasinin yüksek katlarından oluşan, plütookratik karakterde bu egemen «sınıfı», 1963' deki toprak reformu esnasında kendilerine dolgun paralar ödenen ve bu sayede büyük çoğunluğuyla şimdi rantiyeye hayatı süren eski toprak sahiplerini de eklemeliyiz.

İran'da kapitalizm, bilinen «çarpık kapitalizm» in şöylesi ya da böyle yerine getirdiği kapitalizmin tarihi işlevini yerine getirmekten büyük ölçüde uzak bir yapı içinde «gelişmektedir». Geleneksel üretim yapısını değiştirmeye işlevinden neredeyse özenle kaçınarak, onun yanında ek bir alan olarak bulunmaktadır.

Bu durumda İran'ın toplumsal üretim yapısının, herhangi bir «geri bırakılmış» ülkede görülenden önemli ölçüde farklı olduğu kolayca anlaşılır. Geri bırakılmış ülkelerde de kabaca iki farklı üretim biçimine rastlarız. Ancak bunlar belirli bir etkileşim içindedirler ve bu ilişki giderek kapitalizmin genel üretim yapısına damgasını vurması yönünde gelişmektedir. Oysa İran'da bu iki üretim biçimi arasında ilişkiden değil, ilişkisizlikten söz etmek gerekiyor. İran'da neredeyse birbirini gerektirmeyecek kadar aralarında ilişki olmayan iki üretim biçimi vardır.

Genel üretimin bu ikili yapısı, ülkede, iki ayrı pazarın varlığı olgusuna denk düşer. İlk pazar, ülke egemen kesiminin ekonomik ilişkilerinin sürdürdüğü pazardır. Bu pazarda yerli lüks tüketim endüstrisinin malları ile ithalatta sağlanan yine lüks tüketim malları mübadele edilmekte, satılmaktadır. İkinci pazar ise, geleneksel üretimin ürettiği mallarla beslenmektedir.

Bu maddi temel varlığında İran toplumunun âdetâ iki toplumdaki ibaretmiş gibi görünmesi son derece doğaldır. İlkini sivil asker bürokrasinin yüksek katları, rantiyeler, kapitalist işletme sahipleri ve büyük ticaret burjuvazisi oluşturmaktadır. «Öteki toplum» ise küçük-orta köylüler, şehirlerdeki esnaf-zanaatkar kesimi ve işçi sınıfından oluşmaktadır.

«İlk toplum» un üretim ve ekonomisi ile ilişkili kesimini oluşturan yerli kapitalist ve tüccarlar için bile «öteki toplum», sömürmek açısından dahi fazlasıyla ilişkiye değer bulunmaz. Çünkü genel İran toplumunun

bu geniş yığınlarının sömürülmesinden elde edilecek en yüksek miktar, ülkenin muazzam petrol gelirleri sayesinde büyük harçama imkânına sahip olan egemen kesimler iç ticaretten edilecek kârlar yanında fazlasıyla cazip değildir. İran'da egemen «sınıfı» oluşturan kesimler, 1970'den beri yılda 20 milyar doların üstünde gerçekleşen petrol gelirinin —TL olarak 500 milyar İran'ın üzerinde— v.b. «gerekli fon» lara ayrılan kısmı dışında kalan bölümünden en büyük payı kapmak uğraşı içindedirler. Hepsi bu büyük yağmaya dalaran kesimler için İran toplumunun geniş yığınları «olmazsa da olur».

Tahran'ın ve diğer büyük şehirlerin illere destan zengin mahallelerindeki yüksek duvarlarla çevrili evlerinde ve Hazer denizi kıyılarındaki ultra-modern sayfiye kasabalarında, kolay kazanılmış servetlerle sürdürülen hayat, İran'ın geniş halk yığınlarının gözünde yalnızca bir zengin hayatı değil, asıl olarak bir başka hayattır. Çünkü orada **kendi hayatının zenginleşmiş bir görünümünü**; yani aynı değer yargıları, davranış kalıpları ve kültürel biçimler temeli üzerinde ama çok daha fazla tüketim imkânları ile süren bir hayatı görmektedir. Orada apayrı değer yargıları ile davranışlar, kültürel biçimler ile bambaşka bir hayat, geleneksel toplumun varlıklarına özgü değil, kapitalizmin en üst tüketim imkânlarına sahip kesimlerine özgü burjuva hayatın mukallit ve dekadan bir biçimi sürmektedir.

İran'da geniş köylü yığınları ve şehirlerdeki esnaf-zanaatkarların oluşturduğu büyük kitlenin sürdürdüğü geleneksel hayat tarzı ile egemen kesimin yaşadığı burjuva toplumun üst tabakalarına özgü hayat arasında açık bir kopukluk, bir ilişkisizlik vardır.

Belirtmeye çalıştığımız nokta, İran egemen kesimiyle geniş yığınların sürdürdüğü hayat arasında, servet, gelir farklılığının ürünü olan ve her şeye karşın nisbi diyebileceğimiz uzaklıktan öte bir durumun varlığıdır. Apayrı dünyalarda yaşamak hâli söz konusudur burada.

Bu bakımdan İran'da adeta iki ayrı toplumun yaşadığını sözetmek, bir benzetmeden çok bir gerçekliğin ifadesidir.

Bunlar, İran'daki halk hareketinde neden dolayı, esnaf-zanaatkar kesimlerin büyük çoğunlukla ve önplanda görünmüş olduklarını ve yığınların neden dolayı, geleneksel hayat tarzını ifade eden «İslami toplum-devlet» sloganı altında toplandıklarını açıklayabilecek ilk ve temel noktalarıdır.

O halde şu söylenmelidir ki bugün İran'daki yığınlar hareketi büyük çoğunluğuyla İran egemen zümrelerinin bir sınıfı, bir zümre olarak varlıklarına karşı değildir. Onların İslami esaslara göre biçimlenen bir toplumsal yapı içinde pekala yer alabileceklerini kabul etmektedir. Kapitalist işletmelerin ve dış ticareti yürüten kuruluşların geleneksel üretim birimleri yanında yer almalarına ses çıkarmadığı gibi, bunlara karşı kendi ekonomik varoluşunu koruyacak önlemler alma gereğini de duymamaktadır.

Çünkü, daha önce de belirtildiği gibi, geniş esnaf-zanaatkar kesimleri, İran'daki kapitalist işletmelerin ve egemen kesim için ticareti yürüten kuruluşların bugüne kadarki faaliyetlerinde, kendilerine yönelik bir tehlike görmemişlerdir. İran kapitalist ve tüccarları ge-

leneksel üretim birimlerinin ne pazarını daraltmış ve ne de onları yapısal değişimlere zorlamıştır.

Açıklamaya bile gerek yoktur ki, bu özgül durumun nedeni petroldür. Petrol gelirlerinin İran egemen kesimlerine sağladığı büyük harçama imkânları, İran kapitalizminin gelişme yönünü «çarpıtmış», onun —başka geri bırakılmış ülkelerde olabildiği gibi— geniş yığınları yönelik tüketim maddeleri üretmek işinden «sapmasını» mümkün kılmıştır. İran'da kapitalizm bu özgül durumda, kapitalizmin doğal tarihi işlevini yerine getirmeyerek kapitalizm-öncesi üretim biçimi için herhangi bir «tehlike» yaratmadan, bir lüks tüketim maddeleri üretim sektörü olarak «gelişmiştir».

Fakat şimdi, «İslami toplum» sloganı altında toplanan halk hareketi, İran kapitalizminin bugüne kadar içinde hareket ettiği ortamı değiştirilerek, onu v. her bakımdan «çarpık» gelişimini düzeltmeye zorlamaktadır. Bu, şüphesiz halk hareketinin ve özellikle şimdiye kadar onun büyük kitleleri oluşturan esnaf-zanaatkar zümrelerinin bilinçli bir isteği değildir. Onlar, İran'daki zayıf kapitalist üretim tarzı üzerinde değil, petrol gelirlerinin sağladığı kapitalistçe tüketim imkânları üzerinde şekillenen kendilerine yabancı hayat tarzını, güçlü karşı çıkışlarıyla şimdi İslami İran toprağı üzerinden kovmuş olmanın verdiği rahatlık içindedirler. Ve ayrıca o karşı çıktıkları hayat tarzının oluşmasına imkân sağlayan petrol gelirleri ile şimdi kendi geleneksel —İslami— hayatlarının birtakım maddi eksikliklerini tamamlayabileceklerini de düşünmektedirler. Hatta o eksikliklerin tamamlanması amacı için kurulacak büyük sanayi komplekslerinin en ateşli savunucuları bile olabilirler. Ancak tam da bu isteklerine sahip çıkan bir yönetimin siyasal istikrarı sağlamasından itibaren gelecek belirli bir süre sonra göreceklerdir ki; uğruna onca ölümü göze aldıkları kendi «İslami toplum» ları bu kez çok daha temel bir yerlerden tehdit altındadır. Ve onlar bu tehdidi, dünkü gibi Tahran'ın lüks mağazalarında, seks filmleri oynatan sinemalarda ve görkemli villaların yüksek duvarları ardındaki dekadan hayat biçiminde, bu kendi dışlarında olan şeylerde değil; bizzat kendi üretici faaliyetlerini artık eskisi gibi sürdüremez hale geldilerinde, dükkan ve tezgâhlarının iş göremez duruma düşüşünde hissedeceklerdir. «İslami toplum» un üzerinde yükseldiği kapitalizm-öncesi üretim biçiminin —bu topluma daha refahlı bir işleyiş sağlasın diye kurulan sanavillerin yerleştirdiği yeni üretim tarzı tarafından— çöküntüye uğratılmasının bu doğal sonuçları ile kendi iş alanlarında, iş ilişkilerinde karşılaşılan zümreler, benzer bir çöküntüye geleneksel toplumsal ilişkilerde ideolojik-kültürel boyutlarıyla da göreceklerdir.

Şahlik dönemindeki petrol gelirlerinin paylaşım ve kullanım ortamında İran'daki kapitalizm en kârlı alana yönelme güdüsüyle hareket etmiştir. Geleneksel üretim biçimine dokunmamış ona zarar vermemiştir. Onun tarihsel işlevi doğrultusunda zarar görmemesine, böylece güçsüz ve çarpık bir görünüm almasına yol açan ekonomik-siyasal ortamı eylemleriyle değiştiren geleneksel üretim bağı zümreler böylece anlık olarak İran kapitalizminin tatlı kârlarını yokermiş oldular. Ama öte yandan ona kapitalizmin tarihsel işlevi doğrultusunda gelişme yolu da açıldı.

İran toplumunun son 15 yılda içinden geçtiği süreçte, geleneksel toplum biçiminin egemen zümreleri, yüksek petrol gelirlerinin sağladığı büyük tüketim imkânlarının çekici gücüne kapılarak halk yığınlarıyla o tarihlere kadar aralarında varolan tüm toplumsal, ideolojik ve kültürel ilişkileri adeta kopardılar. Şahlik yönetiminin 1963'de uyguladığı toprak reformu, kendilerine yüklü paralar ödenen büyük toprak sahiplerinin kırsal alanın büyük bölümünden uzaklaştırılmalarına yaradı. Orta-küçük köylüler haline gelen geniş kırsal alan halkı, modern tarımsal üretim elverişli olmayan durumlarıyla —büyük toprak sahiplerinin yokluğunda artık tamamen kendilerinin saydıkları— geleneksel kırsal hayatı sürdürmeye keyuldular. 1963 yılında bu toprak dağıtımını yanında kapitalistleşmeye yönelik diğer önlemleri de içeren «Ak Devrim» programını uygulamaya çalışan Şahlik yönetiminin, bu iş için seferber ettiği petrol gelirleri, az önce de belirtildiği üzere büyük kârların, vurgunların kapısını açan bir lüks tüketim pazarının doğmasına yol açmıştı. O tarihlere kadar geleneksel ürünlerin pazarlanması sürecinde yer alarak zenginleşen tüccar kesimlerinin önde gelenleri, geleneksel ticari ilişkilerini terk ederek bu yeni ve hızlı zenginleşme ortamına girdiler. Şahlik ailesi ve diktatörünün sivil-asker mekanizmasının orta-yüksek katları da olanca imkânlarıyla bu başdöndürücü yağmaya katıldılar. Böylece kapitalizm-öncesi toplumun dinî otoriteler hariç tüm üst ve saygın zümrelerinin geleneksel hayattan filen kopmaları tamamlanmış oldu.

Bu kopuş, geniş yığınların yaşayageldikleri hayat tarzını tamamen kendilerinin saymalarını, öyle algılamalarını mümkün kıldı. Daha dün, kendileriyle aynı toplumsal ortamın öğeleri olanların, yani başlarında oluşturmaya başladıkları hayat tarzının, köksüzlükten ileri gelen küstahça gösterişli görünümünün varlığında bu algılama biçimi, daha da güçlendi doğal olarak.

Ve bu yüzden, geniş halk kitleleri, Şah diktatörünün güçlü baskı mekanizmalarına karşı harekete geçerken, kendi hayat tarzlarında herhangi bir değişime, «onlara ait» saydığı herhangi bir yeni temizlemeye gerek duymamışlar, tersine bütünüyle kendilerine ait saydıkları hayat biçimlerine daha sıkı sarılarak onu «İslami hayat» sıfatıyla kutsallaştırmışlardır. Onların İran toplumunun genel hayatında yaptıkları değişiklik «öbür» hayat tarzını artık sürdürülemez hale sokmaları olmuştur.

Tüm devrim süreçlerinde görülen, toplumsal hayatın her düzeyindeki değişimler olgusu İran'da ortaya çıkmadıysa nedeni budur. Ve bu yüzden, böylesi değişimlerin varlığında oluşan devrimci demokratik kitlevi örgütlerle İran'daki süreçte karşılaşılması.

İran nüfusunun yarısının oturduğu şehirlerde çoğunluğu oluşturan ve şimdi halk hareketlerinde de aynı oranda ve ön planda yer alarak, harekete siyasal-toplumsal taleplerini egemen kılan küçük esnaf-zanaatkar kesimleri; özel bir ekonomik çıkar talebi veya kendi ekonomik ve siyasal konumlarını güçlendirici düzenlemeler ileri sürmemektedirler. 1970'lerden sonra yalnızca egemen kesimler içinde değil, aynı ilişki içinde çeşitli sosyal kategoriler içinde de yanyanlaşarak, yapay parlaklığı ile daha geniş kesimleri de etkilemeye başlayan köksüz ve alelacele benimsenen çökmüş değer-

leriyle burjuva hayat, geleneksel kendi hayat tarzını adeta kuşatıp, onun iç dengelerini tehdit edebilecek bir görünüm kazanmadan önce, bu esnaf ve zanaatkarlar, İran toplumunun yakın dönemindeki siyasal gelişmelere büyük ölçüde kayıtsız kalabilmişlerdi.

Nitekim, bu zümreler, 1953'de Musaddık'a karşı hazırlanan düzmece kitle ayaklanmasına bir bölüğüyle katılırken, geniş çoğunluğuyla da Şah'ın ve CIA'nin darbesine «tarafsız» kalabilmişlerdi. Şu anda Şah diktatörlüğüne karşı hareketin önünde önder olarak bulunan Ayetullahlar ve Şah yanlılığıyla eşdeğer olduğu bu 1953 yılında Şia öğretmenleri dünyevi iktidarlar karşısında sessiz ve tarafsız kalmak biçiminde yorumlayabileceklerini göstermişlerdir.

Ancak, 1963'de Şahlık, bir amacı da Ayetullahların konumunu geçersizleştirmek olan ünlü «Ak Devrim» gündeme getirdiğinde, bu kez Ayetullahlar aynı Şia öğretisinin dünyevi iktidarları batıl saydığını öne sürüp Şahlığa karşı çıktıklarında, ne Şia öğretisinin siyasal içeriği ve ne de İslami ideolojinin çekici gücü Tahran'ın, Kom'un, Tebriz'in, İsfahan'ın... esnaf çarşılarını harekete geçiremedi.

Ama 1978'de aynı Ayetullahlar, «İslami toplum» sloganı ile güçlü ve modern donanımlı Şah diktatörlüğüne karşı bayrak açtıklarında, bütün bu zümreler etraflarında toplandılar. Kapitalizm-öncesi toplumun tüm dünyevi otoriteleri (Şahlığın siyasal, toprak beylerinin toplumsal-ekonomik, tüccar-mütegalibinin parasal) eskiden temsil ettikleri işlevleri boşta bırakıp, diktatörlük mekanizmalarının sağladığı güvence altında, aykırı bir hayatla özdeşleştikleri için, Ayetullahlar, o tarihe kadar gelmiş bir güce ve yüce bir konuma sahip hale olmuşlardı. Bu nokta; Ayetullahların şimdi sahip oldukları olağanüstü saygın ve etkin konumunun tarihsel sınırlılığını, geçiciliğini görmek bakımından önemlidir. Ayrıca buraya kadar yapılan açıklamalar, halk hareketinin «İslami tezler» altında birleşmesini kanıt göstererek dinsel ideolojinin çekici gücü v.b. üzere, spekülasyonlar yapmanın yanlış ve yanıltıcı olduğunu gösterir. Şahlığın küstah ve rezil mekanizmalarını yıkmak gibi değerli tartışılmaz bir tarihî görevi başardıklarını takdirle teslim etmeliyiz. Ama Ayetullahları ve kitle hareketinin büyük bölümünü birleştirir ve harekete geçiren temel sakin muhafazakâr niteliğini de gözden kaçırmamalıyız.

ŞAHLIK'DAN SONRA

Şu anda, İran'da, genel başlıklar altında toplarsak, örgütlü biçimde varolan başlıca siyasal-toplumsal güçler şunlardır:

a) Millîtan örgütlü Halk Mücahidleri olan İslami Hareket.

b) Daha çok burjuva aydın-bürokrat kesimlerden oluşan «Ulusal Cephe».

c) Reel sosyalist partiler. (SBKP eğilimli TUDEH, ÇKP yanlısı küçük çevreye oranla daha güçlüdür.)

d) SBKP ve ÇKP'den bağımsız görüşlere sahip Marksist eğilimli Halkın Fedaileri. Sayı ve siyasal prestij itibarıyla Halkın Mücahidleri ile kıyaslanamasa bile on-

dan sonra ülkenin en büyük siyasal gücü durumundadır.

e) Azınlık ulus hareketleri.

Bu sayılan hareketler içinde çeşitli eğilimler hatta örgütlü hizipler vardır. Bazısı örneğin Ulusal Cephe, birçok küçük parti ve grubun ittifakından oluşmuştur. Azınlık Ulus hareketleri de tek bir örgütlenme altında değildirler ve başlıca siyasal akımların etkisine açıktırlar.

Şahlığın yıkılışından sonra siyasal iktidara tartışmasız biçimde sahip olan Ayetullahlar önderliğindeki İslami hareket, Ulusal Cephe'nin bir kısım üyelerini de içeren bir hükümet kurdu. Ancak Şahlığın bu hükümet yürütme işlevini yerine getiremez durumdadır. Bu boşluk, Halk Mücahidleri örgütü paralelinde oluşan Humeyni Komiteleri v.b. tarafından doldurulmaktadır. Bu komiteler birer askerî güç birimi olmalarının yanı sıra polis hizmetini de görmekte, yargılamalar yapmakta ve çoğu yerlerde idarî görevleri de üstlenmiş olmaktadır.

Ancak bu duruma geçici gözle bakılmaktadır. İslami hareketteki egemen eğilim, yeni devlet mekanizmasının hızla kurulması ve bu geçici şekillenmelerin sona erdirilmesi yönündedir. Bazı hükümet öncelikli ordu ve polis kuruluşlarının örgütlenmesini tamamlayarak etkili biçimde devreye sokmaya çalışmaktadır.

Ulusal Cephe ve İslami hareket ittifakının temel her ikisinin de etkin, güçlü bir devlet aygıtı oluşturulması zorunluluğunda birleşmektir. Öyle gözükmektedir ki daha çok bir burjuva aydın-bürokrat temeline sahip Ulusal Cephe, ülke siyasal hayatına damgasını vuracak denli güçlü bir devlet aygıtının oluşturulmasını çıkarlarına en uygun bir durum, bir hedef olarak görmektedir. Çünkü ancak böyle bir devlet aygıtı sayesinde Ulusal Cephe'de temsil edilen kesimler en elverişli konuma sahip olabilirler. Kurulacak aklı bir devlet aygıtının özel uzmanlık gerektiren yerlerini dolduracak kadrolara sahip Ulusal Cephe böylece, zayıf siyasal gücü ile oranlamayacak bir siyasal etkinliğe erişecektir. Bürokratik mekanizmada ve devlet kontrolündeki iktisadi işletmelerde hayatî petrol endüstrisinde sahip olacağı bu konuma ek olarak Ulusal Cephe, özellikle ordudan da güçlü duruma gelmeye adaydır. Şahlık ordusunun subay kadrolarının çok sıkı bir eyleme tabi tutulmaksızın yeniden oluşturulmaya başlanan orduya kabul ediliyor olmaları sonucunda Ulusal Cephe, bu ordunun yüksek ve orta komuta kadrolarında birçok taraftar bulacaktır. Bu kadroların Ulusal Cepheyi kendilerine en yakın siyasal eğilim olarak görmeleri doğaldır.

Bütün bunlar Ulusal Cephenin, ülkede bilinen burjuva demokrasisinin işler kılınmasında istekli olmayacağını gösterir.

Ulusal Cephe'deki egemen eğilim, güçlü bir devlet aygıtının kurulması gereği ve «demokrasi»nin gereksizliği noktasına tamamen kendi çıkar hesaplarından gelmekte, öte yandan İslami hareketteki egemen eğilim ise aynı noktaları İslami devlet-toplum konusundaki ilkesel tezlerden dolayı benimsemektedir.

Devrimin önderi ve ideologu Ayetullah Humeyni «Ba-

tı kalıbı içinde bir cumhuriyet»i yadsımakta ve bu batı kalıbı cumhuriyetten —yani burjuva demokrasiden— beklenen olumlu ne varsa tüm bunların İslami cumhuriyette fazlasıyla varolduğunu öne sürmektedir. Ayetullah Humeyni, İslamın adil, sömürüden ve zulümden arınmış bir toplum düzenini öngördüğünü sürekli vurgulamakta ve bunun ancak «ülkede süregelen her faaliyetli düzene koyacak» bir İslami devlet sayesinde mümkün olabileceğini belirtmektedir. Onun nasıl bir devlet aygıtı düşündüğü aşağıdaki pasajda ifade edilmektedir.

«Hükümet teşkil edilmeksizin ve İslami hükümlerin uygulanması yolu ile her türlü beşerî faaliyetli adil bir düzen çerçevesine alacak olan yürütme ve yönetim örgütü kurulmadıkça kargaşa doğar, toplum yapısında, inançlarda ve ahlâkta bozukluk başgösterir. Kargaşanın ve başboşluğun ilerlememesi ve toplumun fesada maruz kalmaması için, hükümet teşkilinden ve ülkede süregelen her faaliyetli düzene koymaktan başka çare yoktur.» (Ayetullah Humeyni, *İslam Fıkhi-nda Devlet*, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1979, s. 31.)

Hükümet sözcüğü burada yalnızca yürütme organı anlamında kullanılmamaktadır. Yargı ve yasama işlevleri yanında tüm toplumsal faaliyetleri düzenleme işlevi de katılmakta ve böylece sözkonusu kavram, bir bütün olarak geniş bir çerçevede kullanılmaktadır. Bu bakımdan Humeyni «hükümet teşkil edilmelidir.» derken tüm toplumsal faaliyetleri düzene sokabilme güç ve imkânını veren bir «şekillenme»den söz etmektedir.

Teknik olarak bu «şekillenme»nin çok geniş bir aygıtı gerektirdiği açıktır. Ayetullah Humeyni bu aygıtı «İslami» bir aygıt olabileceğini söyleyen işlevli İslami amaçlarını gerçekleştireceğini savunurken «Yandırdığı şey bu aygıtın «adil fakihler» tarafından yönetileceğidir. Kur'an'da zaten vazedilmiş bulunan kuralları ve ayrıca hadisleri Peygamberin ve Hz. Ali'nin yönetim tutumlarını kavramış olan dinî zümre, «fakihler» zümresi, askerlikten maliyeye kadar bu alanda yalnızca fetva veren bir makam olarak değil, yürütmenin İranın her noktasına müdahale edebilmek hakkı olan bir makam olarak Allah'ın Kur'an'da belirttiği yüce hedeflerin, adil zulümden arınmış bir toplum yaşamının gerçekleşmesini güvence altına alabileceklerdir. Humeyni «fakihler» kanunları icra etmede, orduya komuta etmede, toplumu yönetmede, ülkeyi savunmada, adli ve kazalılarda Peygamberin emindirler, diyerek, bu zümrenin geniş yığınların denetimi dışında olduklarını, ancak «Peygamber» ve dolayısıyla Allah'ın vermiş şeri hükümlerine karşı sorumlu olduklarını belirterek herhangi bir «demokrasi»ye ülkede karşı olduğunu göstermektedir.

Humeyni İslami devlet düzeninde, ilim sahibi, teknik uzman, program yapabilen kişilerin icrai ve idarî işlerde varlıklarından yararlanılacağını kabul etmekte ve devleti yönetecek fakihlerin bunları yönlendireceğini, bu işlevle yükümlü olduklarını belirtmektedir.

Buraya kadar yazılanlarla birlikte, bu karine, bize şimdiki İslami hareket-Ulusal Cephe ittifakının kurula-

cak devlet aygıtı içindeki yerlerini de aşağı yukarı gösterir. Şu söylenebilir ki Ulusal Cephe'de temsil edilen kesimler bir dönem devlet aygıtı içinde fakihler zümresinin denetim, yönetim işlevini yerine getirmesine ses çıkarmayacaklardır. Ama daha sonra, hele güçlü ve modern donanımlı bir ordu kurulduktan sonra, bürokrasi ve devlet işletmelerindeki uzman, modern öğrenim görmüş kadrolar ile ordu yüksek-orta komuta kadroları arasında oluşması doğal yakınlaşma başladıktan sonra ne olur?

Fakat İran'daki siyasal gelişmeleri belirleyecek başka etkenler de vardır. Bunlar sürecin yukarıdaki basit şema içinde gelişmesini engelleyebilecek öneme sahiptirler.

Öncelikle İslami hareketin millîtan örgütü olan Halkın Mücahidleri içinde, İslami toplumu ekonomik-sosyal adalet ögesine belirleyici önem vererek düşünen bir eğilimin varolduğu belirtilmelidir. Bu eğilimde olanların önemlice bir bölümünün bundan birkaç yıl önce Halkın Mücahidlerinden ayrılarak Halkın Fedaileri isimli Marksist eğilimli örgütlenmeye katıldığı bilinmektedir. Eğer İran'da olaylar ekonomik-sosyal adaletin sağlanması ile merkezi devlet aygıtının hızla kurulup sağlanlaştırılması arasında bir öncelik sorununa yol açacak biçimde gelişirse veya merkezi devlet aygıtının oluşturulmasına verilen öncelik nedeniyle Şahlık döneminin kalıntılarından yararlanma uygulamasında tavizkâr bir tutumun egemen olmaya başladığı bilinmemektedir. Halkın Mücahidleri saflarında güçlü bir ayrışma olabileceği ve bir kesimin halen varolan komitelerin etkisizleştirilmesine direnerek, bu komiteler temelinde ve şüphesiz varolan halk katılımını genişletmek koşuluyla bir karşı siyasal-toplumsal örgütlenmeye gidebileceği pekala ihtimal dahilindedir.

Bu, şu anda yalnızca kararlı ve mücadelesi bir millîtan örgüt durumunda olan ve etrafında varolan kitle desteği bir kalıcı siyasal-toplumsal örgütlenme içinde olmayan Halkın Fedaileri ile Halkın Mücahidlerinin bir bölümü arasındaki ciddi, gelecek belirleyici ittifakın mümkün olduğu hemen hemen tek noktadır. Bir dış müdahale için de benzer şeyler söylenebilir. Ancak böyle gözükmektedir ki bu dış müdahaleyi tertipleyecek çevreler, örneğin ABD, bunun kendisine yarar değil, giderilemez zarar getireceğini bilmektedirler. Bu yüzden olayları kendi akışına bırakmakta. Olayların dışında olduğu izlenimini yerleştirmeye özenle çalışmaktadır. Müdahale diye yorumlanabilecek bir harekette bulunmamaya çalışmak ama olayları çok dikkatle izlemek ABD'nin şimdiki tutumu, politikası budur.

Bu bakımdan İran devrimini olumlu noktalara götürmek potansiyeline sahip tek güç olarak gözükken Halkın Fedaileri örgütü, bunu gerçekleştirebilmenin tek yolunun Halkın Mücahidleri veya onun bir kanadı ile ittifaktan geçtiğini görme durumundadır. Bu ittifak ise İran toplumunun ekonomik-siyasal sömürü ve zulümden kurtulabilmesini sağlayacak siyasal-toplumsal örgütlenme temelinde, bunu oluşturma mücadelesi içinde mümkündür ancak.

Yazımızın ilk bölümünde özellikle üzerinde durduğumuz konunun önemi burada ortaya çıkıyor: Şahlığın yıkılmasına varan süreçte, devrimin bu ilk aşamasında çeşitli siyasal eğilimleri içeren yeni, demokratik kalıcı

7

kitlevi örgütlenmelerin olmayışı şüphesiz her şeyden önce şu yukarıda söylenenlerin gerçeklik haline gelmelerinin önünde en önemli engeldir. Gerek Halkın Fedaileri örgütüne şu anda egemen olan yaklaşım ve halen uygulanmakta olan politika hakkında bilgilerimizin çok yetersiz oluşu, gerekse şu anda fiili iktidarı kullanan komiteler ile Halkın Fedaileri arasındaki ilişkilerin durumuna dair bilgi yokluğu bizi yalnızca yukarıdaki genel mahiyetteki görüşü belirtmekle yetinmek zorunda bırakıyor.

Fakat sanırım buraya kadar yazılanlar İran'daki gelişmelerin düğüm noktasını, belirleyici sorununu gösterilmeye yetmiştir.

Belirtmeye gerek yoktur ki şimdiye kadar sözünü etmediğimiz reel sosyalist partilerin doğal tutumu, oluşturulmaya çalışılan merkezî devlet aygıtının geniş görevine mümkün en çok sayıda kişiyle yerleşebilmek yönünde olacaktır. Onların bu konuda başarı derecesini tayin edecek olan da kendi özel çabalarından çok İran'ın dış ilişkileridir. Pakistan'ın köklü bir halk desteğinden uzak «İslam yönetimi»nden çok, Afganistan'da halen bir gerilla savaşı vermekte olan dinî hareketin başarısı halinde, kurulacak yönetim İran'ı birden, çok önemli ve değişik bir platformun odağı haline getirebilecektir. Şu anda Sovyetler Birliği'ne karşı hayırhah tutum izleyen İran'daki İslamî yönetim olsun, sessiz Orta Asya Federatif Cumhuriyetleri için bir tehlikenin oluştuğunu gören Sovyetler Birliği yönetiminin olsun, sözkonusu durumda yeni politikalara geçmesi beklenir. Bu durumda ÇHC'ni ne yönde tutumlara sevkedeceğini tahmin etmek zor değildir.

Bunlar şüphesiz henüz gündemde olmayan konulardır ama düşünceleri, hesaplamaları hiç de fantazi sayılmamalıdır.

İran'daki azınlık ulus hareketlerinin ve özellikle Kürt Ulusal hareketinin eski devlet düzeninin yıkıldığı ve yenisinin henüz kurulmadığı bu evrede ortaya çıkma-

ları doğaldır. Ancak dikkate alınmalıdır ki İran'da çoğunluğu oluşturan Farisiler ve en büyük azınlık topluluğu olan Azeriler çok büyük çoğunlukla aynı mezhep üyesidirler ve İslamî harekete çoğunlukla katılmışlardır. Petrol çıkarılan Kuzistan bölgesinde yaşayan Arap asıllılar da öyle. Bu durum azınlık ulusal topluluklarda özerk bir statü talebinin —en azından bu evrede— egemen olmayacağını söyleyebilmemize elverişli. Bu talep şimdiye kadar yalnızca Kürt toplumu tarafından dile getirildi. Yoğun çatışmalar olmasına karşılık Kürt halkının önde gelenleri bu konuda ihtiyatlı, uzlaşma yanısı bir tutum içindeler. Bu sayımızda yer alan bir başka yazıda belirtildiği üzere bu tutumun nedeni Kürt sorununun Ortadoğu'nun yukarı bölümündeki tüm devletleri ilgilendirmesindedir. İran'daki Kürt hareketi bilmektedir ki İran Kürdistan'ındaki özerklik —bağımsızlık hareketi— İran devletine rağmen başarıya ulaştırılabilir olsa da bu yeterli koşul değildir. İran'a komşu devletler kayıtsız kalamazlar bu olaya. Kökü eskilere dayanan ve bölgedeki tüm devletler için temel ve ortak bir politika sözkonusudur. İran yönetimi ile uzlaşmaya dayanmayan, ona rağmen oluşturulan bir durum bölge devletlerinin İran devletinin yanında askerî-politik güçleriyle yer almalarına yol açacaktır. İran Kürdistan'ındaki hareketin ihtiyatlı tutum göstermesinin nedeni budur.

Gerçi İran'da iktidarı elde tutan İslamî hareketin önderlerinin Kürt hareketinin sözcülerine özerklik vaadinde bulunduğu bildirilmektedir. Ancak kurulmasına çalışılan İslamî devletin hükümranlılık alanında İslamcılığın ilkede yadsıdığı kavmiyetçiliğe ödün verme anlamına gelecek bir «özerklik» ile sağlanmasına çalışılan idari-kültürel-ekonomik taleplerin gerçekleştirilmesi mümkün olursa, bu ancak İslamî devlet çatısı altında ve ayrıcalıklı bir statünün değil, ülkenin tümünde geçerli yönetim düzeninin bir sonucu olabilir. Tersî zaten İran İslamî devletinin başarısızlığı olduğu demektir.